Toekomst natuur en landschap in Groningen

Hans van Hilten

Het landelijk gebied is een dynamisch gebied. Zeker de komende jaren kan er daar veel gaan veranderen. De landbouw staat voor de opgave om ondanks de wegvallende marktbescherming en een steeds meer eisen stellend milieubeleid voldoende inkomen te blijven verwerven. In sommige regio's zal dit niet alle boeren lukken.
Aanzienlijke uitbreiding van het areaal natuur is aan de orde in het kader van de realisering van de Ekologische Hoofdstruktuur (EHS). Delen van het landelijk gebied worden gekonfronteerd met de vraag hoe om te gaan met een ontgroenende en vergrijzende bevolking die ook hier en daar absoluut in omvang afneemt en waar vaak onvoldoende werkgelegenheid is. Hier kunnen nieuwe impulsen uitgaan van nieuwe funkties zoals bos- en watergebieden.
Naast deze gebieden waar in zekere zin een tekort aan (ekonomische) aktiviteit is, kennen we rond de stad Groningen juist een teveel aan vaak met elkaar konfliktterende ruimtevragende aktiviteiten. Dat vraagt weer om geheel andere oplossingen.

Waar zoveel keuzevraagstukken zich opstapelen is het logisch dat het provinciaal bestuur haar positie in dit krachtenveld opnieuw wil bepalen. Ze wil dat doen door in diskussie te treden met alle gebruikers van het landelijk gebied, teneinde zo een zo breed mogelijk gedragen koers uit te zetten waarmee aan bovenstaande vraagstukken de komende decennia het hoofd kan worden geboden. Als handvat voor de diskussie heeft het college van GS op 7 mei de nota 'Ruimtelijke Perspectieven voor Groningen' (kortweg Perspektievennota) uitgebracht. Hierin worden per gebied en voor de gehele provincie de keuzevraagstukken aan de bevolking voorgelegd. Het is dus geen afgewogen, integraal plan waarin vrijwel alles al vast ligt.

Integendeel, de provincie wil met iedereen een open diskussie aangaan en draagt daar de brandstof voor aan in de Perspektievennota.
In dit artikel wordt niet op het gehele landelijk gebied ingegaan. Hier zal de toekomst van natuur en landschap de centrale invalshoek zijn.

Er gaat niets boven Groningen

Vrijwel geen andere provincie kent op zo'n klein oppervlak zo'n grote verscheidenheid aan landschapstypen als Groningen (fig 1). Bijzonder is daarbij ook dat qua landschapsbeeld de beide uitersten goed vertegenwoordigd zijn. Ik doel op het grootschalig open landschap van vooral het Oldambt en het besloten, kleinschalige houtsingellandschap van het Zuidelijk Westerkwartier.
Het Zuidelijk Westerkwartier (ZWK) is samen met de aangrenzende gebieden Roden, Norg en Buitenpost-Twijzel in zijn soort van nationale betekenis aangezien elders de dichtheid aan singels en sloten per ha niet wordt geëvenaard. De inspanningen van de afgelopen jaren op het gebied van landschapsonderhoud op basis van de zgn. ROL/-RAL-regeling hebben daar hun steentje aan bijgedragen.

Het wierdenlandschap van Middag-Humsterland is zelfs van internationale betekenis. Vrijwel nergens in Noordwest-Europa vinden we een nog zo gaaf en groot gebied met een onregelmatige blokverkaveling. Deze is ontstaan doordat de mens bij de ontginning en bewoning van dit gebied op subtiele wijze heeft ingespeeld op de natuurlijke gesteldheid. Het is een voormalig kweldergebied doorsneden met een wirwar van kronkelende geulen en prielen met oeverwallen. De verkaveling volgde dit patroon waardoor het oorspronkelijke karakter nu nog goed herkenbaar is. Het feit dat hier geen ruilverkaveling is uitgevoerd is daar zeker niet vreemd aan. Middag-Humsterland is ook rijk aan overblijfselen van de bewonings- en ontginningsgeschiedenis zoals (onbewoonde) huiswierden, kerkepaden en dijk(restant)en.
Ook wat betreft de natuurwaarden mag Groningen er zijn (fig 2). Ik hoef denk ik niemand te overtuigen van de grote waarde van de Waddenzee, de Dollard en het Lauwersmeer. Op het vaste land herbergt Groningen ook een skala aan natuurwaarden en dat is veel minder bekend. In de graslanden bevindt zich een rijke weidevogelpopulatie, terwijl Groningen voor vogelsoorten van akkerbouwgebieden nationaal gezien grote dichtheden kent. Wat betreft de vegetatie beschikken we helaas over wat minder gegevens, maar duidelijk is wel dat ook hier veel vegetatie aanwezig is. Weliswaar zijn veel soorten van akkerbouwgebieden uitgestorven, maar van kwelwater afhankelijke vegetaties in graslanden vinden we nog volop. Voor de drogere kleigraslanden heeft recentelijk onderzoek (1) ons geleerd dat hier veel bijzondere soorten voorkomen.

Kortom, Groningen kan trots zijn op zijn landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten. Deze vormen een belangrijke grondslag voor een aantrekkelijk woon- en leefklimaat en hebben tevens de toerist en rekreant veel te bieden. Er is dus geen reden mee te zingen in het koor van mensen die Groningen als een kale en troosteloze provincie afschilderen waar niets te beleven valt.

Toenemende nivellering

Voorgaande lofzang wil echter niet zeggen dat er niets mis is met natuur en landschap in Groningen. Groningen is geen eiland en ontkomt dan ook niet aan de gevolgen van zure regen, vermesting en verdroging. Tevens is vrijwel de hele provincie al eens op de schop geweest in het kader van ruilverkaveling (fig 3).
Deze waren er tot voor kort eenzijdig op gericht de produktie-omstandigheden voor de landbouw te verbeteren. Dat ging meestal gepaard met het kanaliseren en rechttrekken van waterlopen, het kappen van houtsingels en het verwijderen van reliëf. Daarmee verdween een belangrijk deel van de variatie in het landschap en ontstonden diep-

Fig 1
Typering Landschap

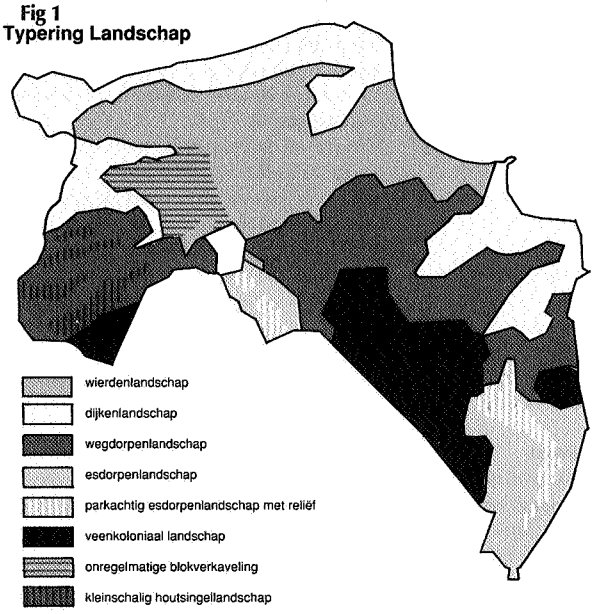

Fig 2

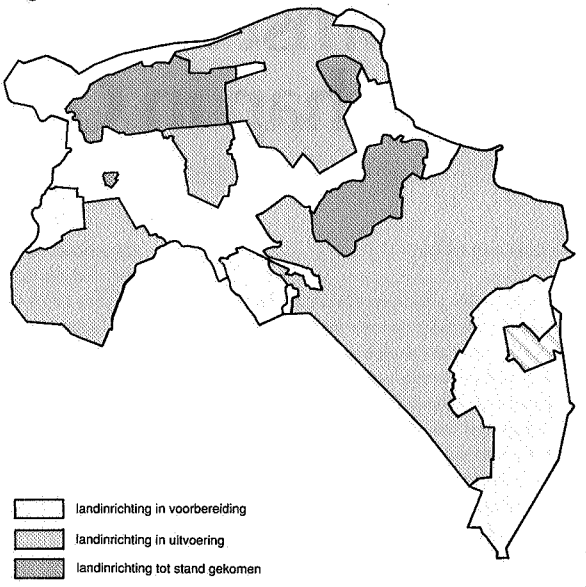

Fig 3

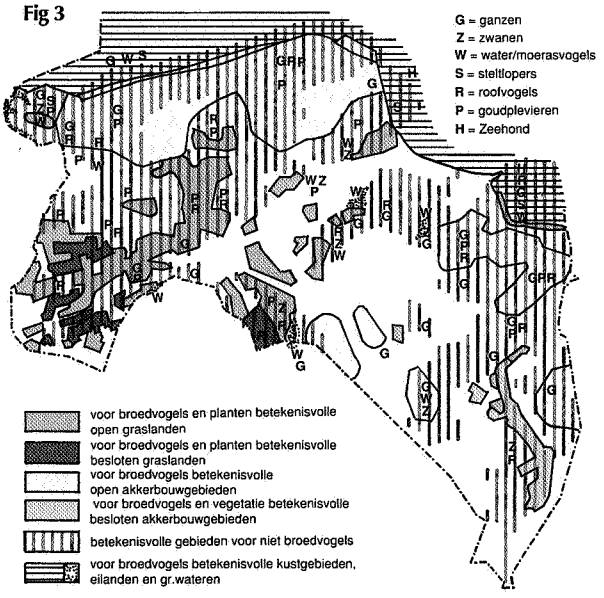

Typering natuurwaarden

Fig 4

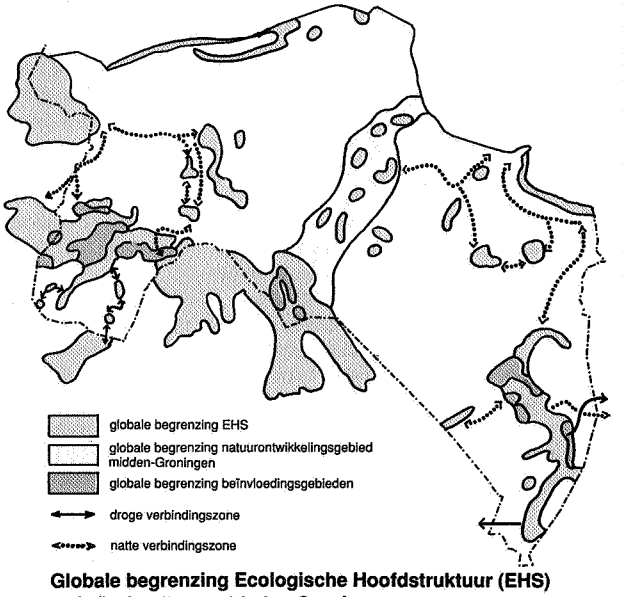

Globale begrenzing Ecologische Hoofdstruktuur (EHS) en beïnvloedingsgebieden Groningen

ontwaterde, rechthoekig verkavelde landbouwgebieden. Zo is bijvoorbeeld in Westerwolde tussen 1939 en 1986 zo'n 74,5 km aan landschapselementen verdwenen.

Uit een onderzoek van de provincie naar de ontwikkelingen in natuur en landschap blijkt onmiskenbaar dat er sprake is van toenemende nivellering (2). Dat betekent dat landschapstypes hun eigen identiteit verliezen en steeds meer op elkaar gaan lijken. Het betekent ook dat vogels en planten die niet al te veel eisen stellen aan hun omgeving goed gedijen, maar dat meer kwetsbare soorten steeds meer onder druk komen te staan.
Een paar sprekende voorbeelden:

- Als we niet ingrijpen dan is binnen een periode van 10-15 jaar het onregelmatige blokverkavelingspatroon van het wierdenlandschap verdwenen als gevolg van voortgaande slootdempingen en de daarmee veelal gepaard gaande egalisaties.

- Het ZWK wordt steeds grootschaliger als gevolg van de afname van het aantal singels en sloten (elke vier jaar verdwijnt 3% van de singels en sloten). Bovendien zijn nu veel singels fragmentarisch waardoor ze sterk bedreigd worden.

- Het landschapsonderhoud is onvoldoende om de teloorgang van het singel-landschap geheel stop te zetten. Wel gaat de afname hierdoor minder snel dan in het verleden.

- Kritische weidevogels zoals kemphaan, watersnip en tureluur worden steeds meer gedwongen hun toevlucht te zoeken tot reservaatsgebieden en slootkanten. De steeds strengere mestregelgeving kan er toe leiden dat ook meer algemene soorten als kievit en scholekster alleen daar nog terecht kunnen.

- Een soortgelijke tendens zien we voor veel planten. Ook zij worden gedwongen uit te kijken naar reservaatsgebieden, perceelsranden en wegbermen.

Gelukkig is er de afgelopen jaren veel veranderd. Ruilverkaveling heet al weer enige jaren landinrichting en in dat verband wordt veel aandacht besteed aan herstel en aanleg van natuur- en bosgebieden. Groningen is één van de eerste provincies waar op die manier waardevolle natuurgebieden zijn gekreëerd zoals bijvoorbeeld de Tjamme bij Beerta.
Positief is ook dat het relatienotabeleid (3), het bermbeheer alsmede de aanleg van nieuwe natuurgebieden ertoe heeft geleid dat de aantallen vogels en planten in deze gebieden toenemen. Zeker met bijvoorbeeld soorten van water en moeras gaat het daardoor weer de goede kant op. Ook bloemrijke hooilanden zowel op veen- als kleigrond nemen weer in aantal toe.
Voorlopig zijn deze inspanningen echter nog onvoldoende geweest om de dalende tendens te keren, laat staan om te keren tot een stijgende. Een sluipend proces van aantasting leidt tot voortgaande nivellering van natuur- en landschapswaarden.

Keuzevraagstukken

De provincie is de eerst verantwoordelijke voor behoud en ontwikkeling van natuur- en landschapswaarden in het landelijk gebied. Als zodanig stelt zij in de Perspektievennota vast dat het hiermee niet goed gaat. Het gaat hiermee niet goed ondanks bescherming van deze waarden in beleidsnota's (bijvoorbeeld het Streekplan) en bestemmingsplannnen buitengebied.
De vraag waar we met zijn allen voor staan is dus welke waarden we echt willen behouden en hoe we dat dan willen doen, teneinde de voortgaande nivellering een halt toe te roepen.
De provincie vindt dat karakteristieke waarden zoveel mogelijk behouden moeten blijven. Zij stelt wel vast dat de provincie alleen dat niet kan en dat dus samenwerking met boeren, gemeenten en waterschappen noodzakelijk is. In de Perspektievennota wordt deze groeperingen daarom gevraagd zich te bezinnen op deze problematiek en aan te geven welke waarden zij wensen te

Oldambt

Jur Bosboom

behouden en hoe ze daaraan samen met de provincie gestalte denken te geven.
De provincie sluit het niet uit dat er gezien de beperkte middelen pijnlijke keuzes gemaakt moeten worden, met andere woorden dat niet alles behouden kan worden. Laten het dan wel breed gedragen keuzes zijn, zodat de uitverkoren waarden daadwerkelijk behouden blijven dankzij ieders inspanningen vanuit de eigen verantwoordelijkheden en beschikbare instrumenten.
De provincie denkt dat we met een geïntegreerde inzet van ruimtelijk milieu- en waterbeleid in kombinatie met een versterkte handhaving en meer aandacht voor beheer van natuur en landschap bij genoemde groeperingen, een heel eind kunnen komen. De situatie waarin iedereen roept dat alles behouden moet blijven, terwijl ondertussen een sluipend proces van aantasting gaande is, kan dan snel tot het verleden behoren.

Gebieden met bijzondere waarden

In de Perspektievennota wordt vastgesteld dat bovenstaande aanpak voor gebieden met bijzondere waarden waarvoor het bereiken van de algemene milieu- en waterkwaliteitseisen niet altijd voldoende is, ongeschikt is. In dergelijke gebieden zullen naast bovengenoemde ruimtelijke instrumenten ook specifieke sektorinstrumenten moeten worden ingezet, zoals de relatienota of landinrichting. Daarbij is inzet van de diskussie op welke wijze zowel aan de landbouw als aan natuur en landschap perspektief kan worden geboden.
Een tweetal van die gebieden laat ik hier kort de revu passeren:

Middag-Humsterland

De provincie geeft hoge prioriteit aan handhaving van dit waardevolle landschap. Dat was ook al het geval in het vigerende streekplan van 1985, maar kennelijk is dat beleid onvoldoende effektief geweest.
De keuze die de provincie het gebied nu voorlegt is of de prioriteit die de provincie aan de handhaving aan het landschap geeft gedeeld wordt. Als dat zo is, dan is vervolgens de vraag aan de orde hoe daaraan gestalte te geven. Uitgangspunt van de provincie daarbij is dat het behoud van een levend landschap alleen kans van slagen heeft met instandhouding van een ekonomische renderende landbouw. In de diskussie met het gebied gaat het erom kreatieve oplossingen te zoeken en die gezamelijk uit te werken.
Ter toelichting nog het volgende. Ondanks de bescherming van het landschap in allerlei (ruimtelijke) beleidsplannen, gaat het dempen van sloten door. Dat wijst op een gebrekkige handhaving van de genoemde plannen. Mijns inziens is dat niet de enige oorzaak. Minstens zo belangrijk is het feit dat kronkelige sloten en reliëf in de bedrijfsvoering een belemmering betekenen. Het op grootschaligheid gerichte EG-landbouwbeleid liet de individuele boer weinig andere keus dan mee te doen met schaalvergroting en het verbeteren van de produktie-omstandigheden, teneinde zo een voldoende inkomen te kunnen verwerven.
Nu het EG-beleid wordt herzien en ook het milieubeleid grenzen stelt aan vergaande intensivering zal de druk om door ingrepen in het landschap de melkproduktie te vergroten enigszins afnemen. Anderzijds moeten om dezelfde redenen veel bedrijven hun bedrijf vergroten om ook onder de nieuwe omstandigheden te kunnen blijven boeren. De melkveehouderij hier behoort tot de sterkste van de provincie en kan het beste aan deze eisen voldoen.
Hier is dus sprake van een dillemma. De komende tijd zullen we gezamenlijk een uitweg uit dit dillemma moeten zien te vinden.

Zuidelijk Westerkwartier en Gorecht

Net als in Middag-Humsterland is ook hier sprake van voortgaande achteruitgang van landschappelijke kwaliteiten. De provincie geeft tot nu toe aan behoud en herstel een hoge prioriteit en zij wil dat ook blijven doen. In de Perspektievennota wordt het gebied gevraagd of zij deze keuze (blijven) delen en zo ja, hoe zij daaraan samen met de provincie uitvoering denken te geven.
Wat betreft de problematiek is een belangrijk verschil met Middag-Humsterland dat de landbouw hier minder sterk is. Er verdwijnt veel melkquotum uit het gebied. In kombinatie met bedrijfsbeëindiging als gevolg van de ekologische richtlijn, mestwetgeving en uitvoering van een aanzienlijk deel van de ekologische hoofdstruktuur kan op termijn het beheer van het landschap hier in gevaar komen. Anderzijds bieden inzet van het relatienotabeleid, de voorstellen van Mac-Sharry (inkomenskompensatie voor melkprijsverlaging) en de landschappelijke kwaliteiten ook kansen om naast de landbouw inkomen uit rekreatie en natuur en landschapsonderhoud te verwerven.
De landbouw zal hier dus moeten kiezen of ze alleen uit landbouwaktiviteiten een inkomen willen halen of naast landbouw ook uit andere funkties. Uitgangspunt voor de provincie is dat zowel de landbouw als het landschap perspektief moet worden geboden voor een gezonde toekomst. Dat betekent dat de landbouw hier zoveel mogelijk samen dient op te trekken met andere funkties. Daartoe is samenwerking tussen alle betrokkenen een eerste vereiste om zodoende kreatieve oplossingen te bedenken en uit te voeren.

Ekologische hoofdstruktuur

De positieve ervaringen van de laatste tijd met natuurontwikkeling (4) hebben tot het besef geleid dat succesvol en offensief natuurbeleid mogelijk is. Het succes van de Oostvaardersplassen heeft daarbij inspirerend gewerkt. Langzaam maar zeker verschuift het accent in het beleid hierdoor van een behoudsbeleid (veelal gebasseerd op geen verboden) naar een ontwikkelingsbeleid (gericht op aktief herstel en aanleg van natuurgebieden).
In het Natuurbeleidsplan heeft het rijk voorgesteld om een Ekologische Hoofdstruktuur (EHS) te kreëren om de natuur meer overlevingskansen te bieden. Uitgangspunt van de EHS is het maken van een netwerk van grote aaneengesloten natuurgebieden die waterhuishoudkundig als eenheid funktioneren en zo min mogelijk door funkties van buitenaf worden beïnvloedt.
De provincie omarmt deze gedachte en wil meehelpen het Groningse deel van de EHS te realiseren (fig 4). In Groningen gaat het dan niet alleen om het vergroten en afronden van bestaande natuurgebieden, maar ook om de aanleg van nieuwe! In totaal zal er tot 2010 zo'n 10.000 ha natuurgebied bijkomen.
De belangrijkste daarvan is het gebied Midden-Groningen. Waar nu nog landbouwgrond ligt moet binnen 10 jaar een netwerk van moeras en vochtige graslanden zijn ontstaan met op de hogere

Sebaldeburen in het Zuidelijk Westerkwartier

Fig 5

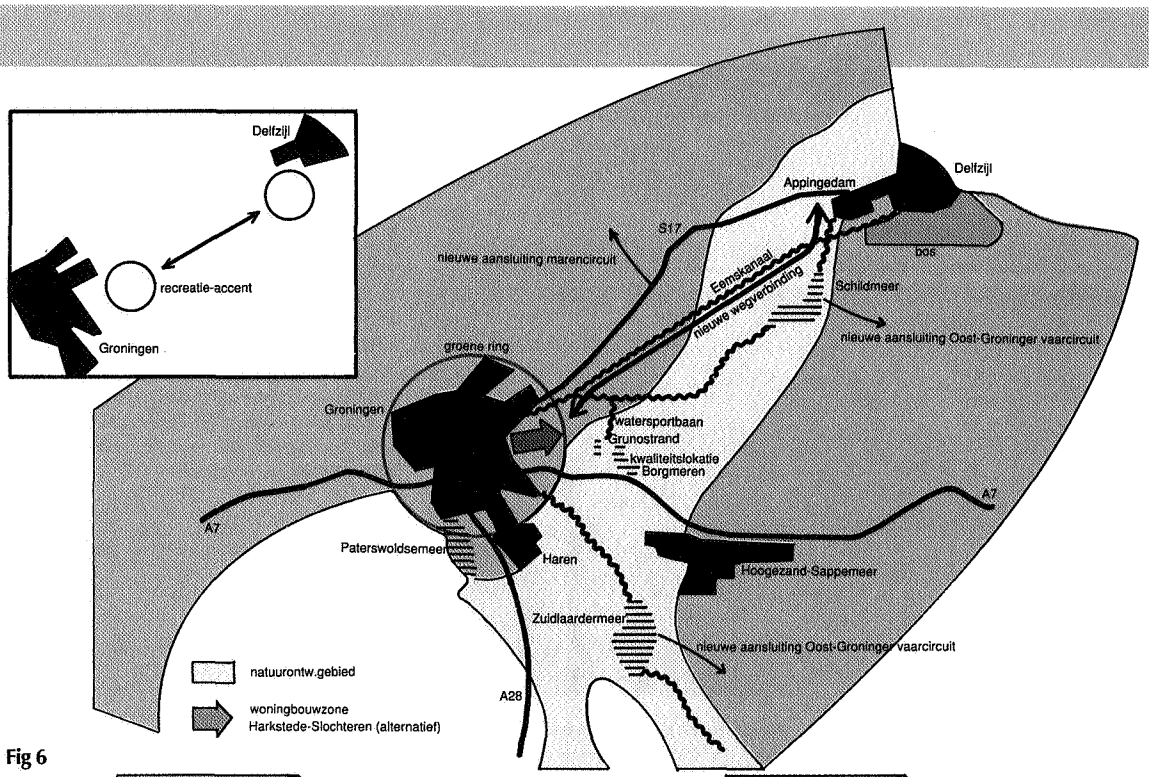
Delfzijl
recreatie-accent
Groningen
Delfzijl
Appingedam
S17
bos
nieuwe aansluiting marencircuit
Eemskanaal
nieuwe wegverbinding
Schildmeer
nieuwe aansluiting Oost-Groninger vaarcircuit
groene ring
Groningen
watersportbaan
Grunostrand
kwaliteitslokatie
Borgmeren
A7
A7
Paterswoldsemeer
Haren
Hoogezand-Sappemeer
Zuidlaardermeer
nieuwe aansluiting Oost-Groninger vaarcircuit
natuurontw.gebied
woningbouwzone
Harkstede-Slochteren (alternatief)
A28

Fig 6

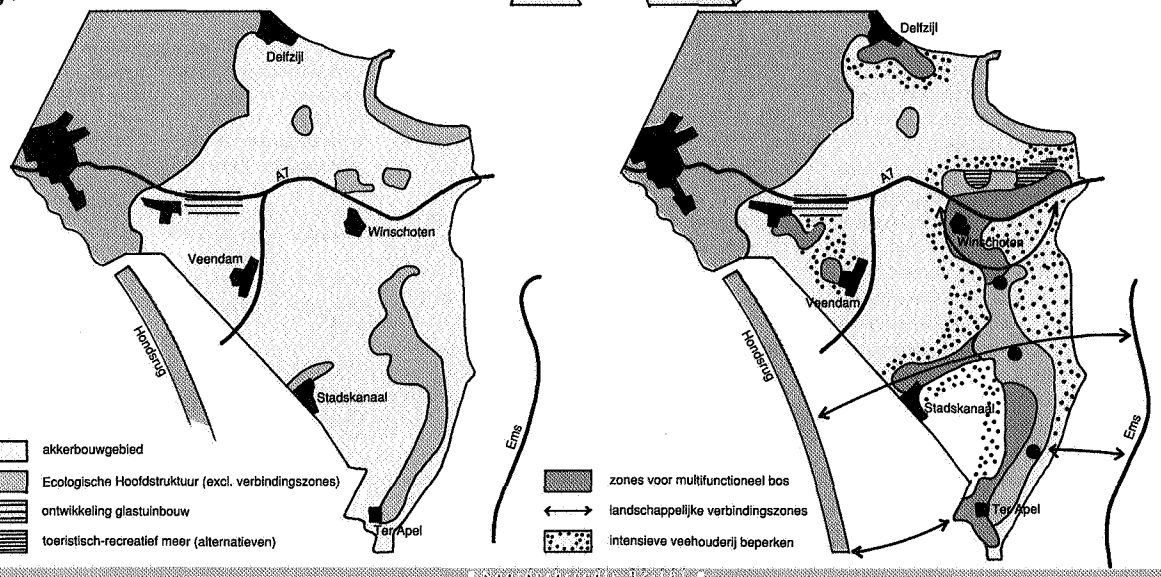
Landbouwproduktiebeeld Oost-Groningen
Delfzijl
A7
Winschoten
Veendam
Hondsrug
Stadskanaal
Ter Apel
Ems
akkerbouwgebied
Ecologische Hoofdstruktuur (excl. verbindingszones)
ontwikkeling glastuinbouw
toeristisch-recreatief meer (alternatieven)
Delfzijl
A7
Winschoten
Veendam
Hondsrug
Stadskanaal
Ter Apel
Ems
zones voor multifunctioneel bos
landschappelijke verbindingszones
intensieve veehouderij beperken
Beeld aanvullende funktieveranderingen Oost-Groningen

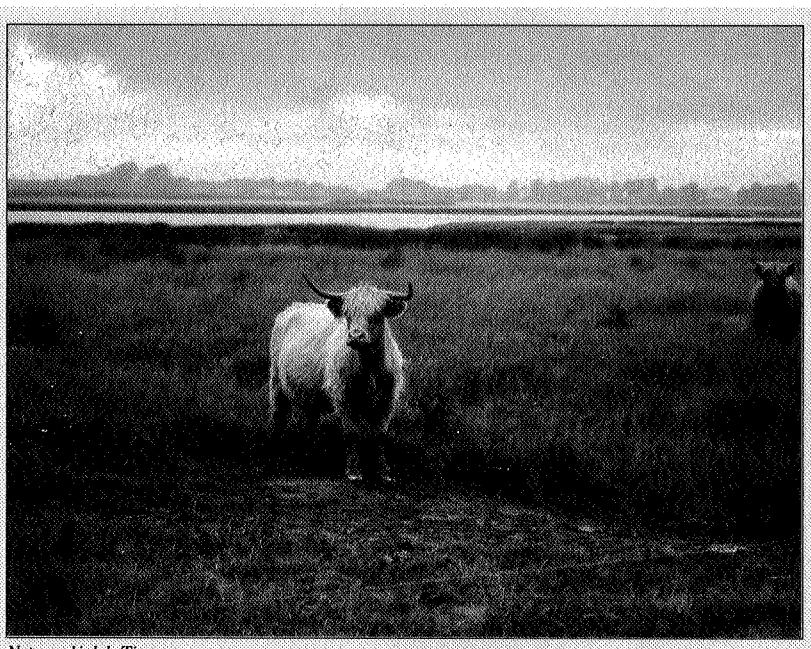

Natuurgebied de Tjamme

nog zo geschikt voor. Daar komt nog bij dat alleen wedden op de landbouw een verdere terugloop van de bevolking en de voorzieningen niet kan tegengaan, zo blijkt uit onderzoek (6). Daarom wordt voor dit gebied naast het landbouwmodel ook een model gepresenteerd met naast de landbouw ruimte voor nieuwe funkties.
In figuur 6 wordt van beide modellen een beeld gegeven. Willen nieuwe funkties een positief effekt hebben op de rekreatieve kwaliteit en die van de woon- en vestigingomgeving dan moeten ze in grootschalige, ruimtelijk gekoncentreerde vorm worden gerealiseerd. De in figuur 6 weergegeven lokaties voor bos- en waterkomplexen zijn uitdrukkelijk alternatieven, waaronder het Meer van Beukema. In de diskussie met het gebied zal hieruit gekozen moeten worden. Daaraan vooraf gaat de keus voor introduktie van nieuwe funkties.
De beide modellen hebben verschillende gevolgen voor natuur en landschap. In het landbouwmodel zullen de huidige natuurwaarden grotendeels gehandhaafd kunnen blijven en wellicht enigszins groter worden als het areaal braakliggende grond zal toenemen. Dit laatste is gezien de voorstellen van Mac-Sharry vooral in het Oldambt niet denkbeeldig. Afname is echter ook mogelijk als het bouwplan ingrijpend gaat veranderen. Het landschapsbeeld zal eveneens weinig veranderen. Vooral in Westerwolde zal het areaal natuurgebied flink toenemen in dit model als gevolg van uitvoering van de EHS.

Bij het andere model hoeft de openheid van de provincie onder de lijn Midwolda-Nieuweschans niet gehandhaafd te blijven. Natuurwaarden die afhankelijk zijn van agrarisch beheer zullen in dit model afnemen.
Daar staat tegenover een toename van grootschalige bos- en watergebieden. Daarbij passende natuurwaarden zullen dus navenant toenemen. Het gaat bij het voorgaande uiteraard om ruwe inschattingen. Veel belangrijker is de keuze tussen beide modellen op zich. Daar zal de diskussie de komende maanden in en voor deze gebieden vooral over gaan.

Keuzes

In dit artikel ben ik niet overal even diep op ingegaan. De Perspektievennota bevat meer onderwerpen die raakvlakken vertonen met natuur en landschap, zoals de perspektieven voor toerisme en rekreatie en de leefbaarheidsproblematiek. Het ging er meer om een aantal krenten uit de pap te pikken en met name een indruk te geven waarover de diskussie met betrekking tot natuur en landschap gaat.
Centraal in de diskussie staat voor het provinciaal bestuur het maken van gezamenlijke keuzes en uiteindelijk het in onderlinge samenwerking uitvoeren daarvan. Dat moet dan leiden tot een nog aantrekkelijker Groningen dan we nu al hebben, waar het goed wonen en werken is. NB

De auteur is projektleider landelijk gebied provincie Groningen.

1 Ben Westerink en Heddy de Keijzer, 'Wilde planten van West-Groningen', Groningen, 1990.

2 K. van Scharenburg, 'Rapportage biologisch meetnet provincie Groningen 1986 - 1990'. In voorbereiding.

3 In de 'Relatienota' (1975) heeft het Rijk beleid ontwikkeld op grond waarvan gronden kunnen worden aangekocht als natuurgebied (reservaatsgebied) en op grond waarvan boeren vergoedingen kunnen krijgen voor het nalaten of juist uitvoeren van bepaalde landbouwkundige maatregelen ten behoeve van bijvoorbeeld weidevogels en vegetatie (beheersgebieden).

4 Zie ook de nota 'Natuurontwikkeling in de provincie Groningen', Groningen, 1990.

5 Provincie Groningen voorontwerp nota uitwerking ekologische hoofdstruktuur Groningen, Groningen, 1992.

6 Grontmij, Landbouwuniversiteit Wageningen en Rijksuniversiteit Groningen, 'Toekomstperspectieven Oldambt en Veenkoloniën' Groningen, 1991.